

GALAMB GYÖRGY

Korszakolás és narratívák: a középkor esete

Rövid esszé

A következőkben nem elsősorban azzal szeretnék foglalkozni, hogy miként korszakoltak a középkorban; a céloom inkább az, hogy a középkor példáján, a 'korszak' fogalmának néhány értelmezésén keresztül röviden áttekintsem, hogy a narratívák, a közhelyek, a mitikus elemek hogyan befolyásolják magát a korszakolást. A témával kapcsolatban helye volna egy nagyobb lélegzetű, a rendszerezésre törekvő tanulmánynak is, az alábbiakban azonban, a konferencia jellegének megfelelően inkább néhány probléma fölvetésére és körüljárására vállalkozom.

A középkor fogalmát, mint ismeretes, első ízben a humanisták használták, hogy a múltat tekintett, eszményített ókor és a saját maguk közötti időszakot elnevezzék. Kimondottan erős értéktartalmat Giorgio Vasarinál kapott, aki bevezette a barbár, a formátlan, a rít fogalmaként értett, a klasszikus művészeti kánonokkal szembeállított „gótikus” fogalmát (*A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*, 1550). Mivel korabeli művésztörténetről van szó, ezért a középkor fogalma nem történeti, hanem esztétikai tartalommal jelent meg benne. Időnek kellett eltelnie, míg arra kimondottan történeti korszakként kezdték tekinteni. A reformáció katolicizmussal szembeni kritikája – itt mindenekelőtt a magdeburgi *centuriátorok*ra érdemes gondolni – és a reá adott válasz – Cesare Baronio *Annales ecclesiasticije* – értelemszerűen az egyháztörténet keretei között mozgott. A kritika nagyrészt a mai értelemben vett középkor problémái körül forgott, és e korszak meghatározó egyházi intézményeit érintette, de magát a korszakot nem próbálta definiálni. Az egyháztörténeti viták során az egyes felekezetek identitásának megkonstruálása volt a tét, ám mindez egyéb eredményekhez is vezetett. A bollandisták munkássága, Jean Mabillon diplomatikai alapműve és Charles Du Cange szótára, amely a középkori és az újabb kori latin nyelv szókincsét kívánta feltárni, már a modern medievisztika módszertani alapjait kezdte megteremteni, tudatosítva, hogy a „köztes időszak” forrásainak tanulmányozása speciális nyelvi és módszertani felkészültséget igényel. Velük nagyjából egy időben, a 17. század végén született meg a középkor mint kimondottan történeti korszak fogalma, Georg Horn leideni (1666) és Christophorus Keller hallei (1688) tanároknak köszönhetően. Ők már kimondottan történeti kritériumok alapján beszéltek a korszakról, annak határait nagyjából a ma elfogadott egyik – és uralkodónak számító – felfogás szerint húzva meg; kiindulópontnak Konstantinápoly megalapítását, illetve a nyugatrómai birodalom bukását, végpontnak pedig ugyancsak Konstantinápoly oszmán-törökök általi bevételeét véve.

A humanisták identitásteremtése tehát létrehozta a középkor „negatív” mítoszt, amelyre azután a felvilágosodás és a marxizmus újabb rétegeket vitt föl, s ezzel együtt napjainkig érvényesen megalkotta a középkor időbeli határait.

Ezzel szemben a romantika, mindenekelőtt annak német képviselői (Möser, Herder, Schlegel) „pozitív” mítoszt teremtettek a középkorból. Úgy látták, hogy a népek egységét

megadó hagyományok, amelyek a népköltészetben, a mesékben, a zenében élnek tovább, a középkorra nyúlnak vissza. Az egyes közösségek, nemzetek ekkortól a népvándorlaskorig vagy a korai középkorig vezették vissza eredetüket, abban a korban találták meg elődeiket, nem egyszer anakronisztikus módon összekötve az akkori törzsi képződményeket az újkori, illetve a legújabb kori nemzetekkel vagy tartományokkal.

*

Létezik azonban a középkornak egy, a fentinel „tudományosabb” idealizálása is, amely számos vonatkozásban a modernitás és a mai Európa előzményeként fogja föl ezt a kort. E tekintetben a nyelvi-etnikai határokra, az egyes politikai egységekre és hatalmi szerkezetre, a városok és a kereskedelmi útvonalak hálózatára szokás hivatkozni, és nem utolsósorban bizonyos intézményekre, mint az egyetem vagy a parlamentáris képviselő. Ez a szemlélet mutatkozik meg két jeles magyar történész munkáiban. Egyikük, Endrei Walter úgy látja, hogy a 14–17. század – néhány fontos találmányt kivéve – a technikai fejlődés szerény eredményeket hozott, míg a késő középkori fejlődés szinte pontosan illeszkedik az ipari forradalmat elindító vívmányokhoz. Jelképesnek tartja, hogy több torzóban maradt középkori székesegyház – Kölnben, Milánóban vagy Prágában – a 19. század közepén fejeznek be.¹

A másik történész nem más, mint Szűcs Jenő, aki a középkori Nyugat társadalmaira jellemző jegyekben: a közhatalom lebomlásában, a hűbéri függés szerződéses jellegében, a városi és egyéb autonómiák kialakulásában a társadalom államtól való emancipációjának kezdő lépéseit látta. Ez az emancipáció Szűcs felfogásában a nyugatias társadalomfejlődés lényegi eleme, mely a modern demokráciáknak, a bibói „szabadság kis köreinek” szerves előzményét jelenti. Mindezt szembeállította a „keleties” társadalmakkal, ahol ezek a folyamatok nem mentek végbe vagy megrekedtek.² Nem nehéz észrevenni, hogy az Európa három régiójáról szóló elméletnek a maga korában erős aktuálpolitikai töltete is volt (nem véletlen, hogy első ízben az illegálisan kiadott Bibó emlékkönyvben látott napvilágot), amelyben alkalmas volt a jaltai rend elutasításának, a nyugatias társadalmú kelet- közép-európai országoknak a keletiesnek, „ázsiai”-nak tartott szovjet birodalomtól való függetlenedésének történeti megalapozására. Veszélyes lehet azonban, hogy ez a kétségtelenül nagy ívű és ötletekkel teli gondolat kísérlet egyetlen – bár lényeges – szempontot: állam és társadalom szétválását nevezi meg kritériumként a középkori Európa régiói azonosításához. Egyrészt ugyanis, ha túlhangsúlyozzuk ennek a modern kori perspektívából felértékelődött tényezőnek mint „előzménynek” a szerepét, míg más szempontokat mellőzünk, könnyen torzító szűrőt állíthatunk önmagunk és vizsgálódásaink tárgya közé. Másrészt hiba lenne azt gondolni, hogy a középkori Európa régiói a maguk teljességében megragadhatók lennének sokoldalúbb szempontok alkalmazása nélkül.

*

Itt érdemes hosszabban szólni arról, hogy a középkor tudományosan használt fogalma is kétértelműségekkel és bizonytalansággal terhes. Egy adott korszak történeti „tartalmának” a meghatározása soha nem volt csupán szaktudományos kérdés, hanem, mint láttuk, elsősorban ideologikus tett, választás a múltra vonatkozó, történetileg létrejött különféle narratívák között. Egy korszak attól korszak, hogy létezik belső, történeti relevanciával bíró tartalma, amely konstitutív eleme, amely egységét megadja, és amelynek megléte más kor-

¹ Endrei Walter: *A középkor technikai forradalma*. Budapest, 1978. 84–87.

² Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, 1983.; főként 15–67.

szakoktól megkülönbözteti. A középkor esetében napjaink tudományosságában ez az elem nem más, mint az úgynevezett feudalizmus.

Azonban magának a feudalizmusnak a fogalma is oly mértékben vitatott, hogy kétséges, megfelel-e a tudományos diskurzus által megkövetelt egyértelműség követelményének, hiszen legalább kettő, de mondhatnánk, inkább két és „fél” jelentése van forgalomban.

Az első értelmében a feudalizmus lényege az a nagybirtokrendszer, amelyben a birtokos földjét művelő parasztok a birtokostól személyükben, jogilag is függnek. A fogalomnak ezt a fajta jelentését az angol jogi és közgazdasági irodalom dolgozta ki (például Henry Spelman és Adam Smith), és ebben a jelentésben használták a francia forradalom idején, amikor a Nemzetgyűlés 1789-ben eltörölte az úgynevezett „feudális” jogokat, valamint nagyjából ilyen értelemben illeszkedett Marx „termelési módjainak” sorába, és jelentette Max Webernél az „ideáltipikus” uralmi formák közül a tradicionális egyik változatát.³ A 20. században Bloch „feudális társadalmát” már jóval komplexebb megközelítés eredménye: egyszerre érvényesíti a társadalomtörténeti, a jogi és a mentalitástörténeti szempontokat, és a kölcsönhatások figyelembevételével, a feudális „társadalom” strukturális egységét szem előtt tartva egyszerre világosan szétválasztja egyfelől a hűbérurak és a hűbéreseket, másfelől a birtokosok és a parasztok között létesült személyes függési kötelezettségeket.⁴ A feudalizmusnak ez a – tág – fogalma és narratívája, amelyet a felvilágosodás alkotott meg, tehát egy komplex gazdasági–társadalmi–jogi rendszer jelölésére használatos, ugyanakkor általában magában foglalja azokat a viszonyokat is, amelyeket a feudalizmus fogalmának egy második, szűkebb jelentése takar.

Ez a szűkebb jelentés a fegyveres arisztokrácia különböző csoportjainak azon kapcsolatrendszerére vonatkozik, amelynek lényege, hogy a hűbérúr (*senior, dominus*) adománybirtokot juttat a vazallusnak (*vassus, homo*), aki cserébe elsősorban katonai szolgálattal tartozik. (Megjegyzendő, hogy az adománybirtokot a kezdetektől, a 8. század közepétől nevezték *beneficiumnak*, amelynek a 9. századtól fogva lesz szinonimája az eredetileg germán eredetű és szeretetből adott, egy kapcsolat megerősítésére szánt ajándéktárgyat jelentő *fehu* szó közép-latin származéka, a *feudum*. Világos tehát, hogy az etimológiát és a középkori szóhasználatot tekintve az általunk tárgyalt kifejezésnek semmi köze a személyileg függő parasztokhoz, illetve a nagybirtokhoz, amelyen dolgoznak, azaz a feudalizmus modern kori, „tágabb” értelmezéséhez.) Ebben a kapcsolatrendszerben egyébként a függési viszony mellett megvannak a kölcsönösség és a szerződészerűség elemei, amely kialakítja a szolgáltatnak egy olyan éthoszát, amely a később, a 11. századtól kezdve létrejövő lovagság és a lovagi eszme egyik legfontosabb tényezője lesz. A feudalizmusnak ez a szűkebb felfogása csak újabbán, a 20. század közepétől kezdve hódított tért. Ezt osztották – az említett Bloch-féle fogalmi szétválasztásból kiindulva – François Ganshof és az ő nyomában a mérvadó francia, angol és német történészek.⁵ Az ezredik év körül lezajlott „feudális forradalomról” (*révolution féodale*) szóló nevezetes vita is ezen az alapon zajlott, noha maga a mutáció DUBY-

³ Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, 1987. 252–271.

⁴ Bloch, Marc: *A feudális társadalom*. Budapest, 2002. 145–303.

⁵ Ganshof, François-Louis: *Qu' est-ce que la féodalité*. Paris, 1985. Ide sorolható D. C. Douglas, J. Le Goff, R. Boutruche, R. Fossier, O. Brunner, J. Fleckenstein; továbbá a kézikönyvek, egyetemi tankönyvek túlnyomó része is ezt a szemléletet tükrözi. A fogalom szűkebb használatát („only with reference to fiefs”) a feudalizmus általános fogalmát, „-izmus”-jellegét élesen elutasító Elizabeth Brown is jogosultnak tartja: Brown, Elizabeth, A. R.: *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*. The American Historical Review, vol. 79. (1974) no. 4. 1086.

féle elmélete a hűbéri viszonyok kiteljesedését a 11. század elejéig tolja ki, és azon belül elsősorban a közhatalom magánhatalmak általi háttérbe szorítására, a szabadok személyes függésbe kerülésére összpontosít.⁶

A magánhatalmak megerősödése lenne a fentebb említett „feledik” tényező, amely elképzelhetetlen lett volna mind a nagybirtokrendszer, mind pedig a senior–vazallusi kapcsolat kialakulása nélkül. A kései Karoling-korban az egyházi és a világi nagybirtokosok területi különhatalmának kifejlődését segítette, a szabadok alávetését megkönnyítette egyrészt gyarapodó vazallusi kíséretük, másrészt az immunitások élvezete, harmadrészt pedig az eredetileg a király által a grófoknak delegált közhatalmi jogok elbitorlása. Ugyanígy a grófok önállósulására a saját vazallusaik megadományozása, ezáltal lojalitásuk megerősítése nagyobb esélyt kínált. Nem véletlenül kárhoztatta Montesquieu a feudalizmust az egységes hatalom hiánya és az anarchia miatt.⁷ Egy szó mint száz: a paraszti függésen alapuló nagybirtokrendszer, a hűbérbe adott *beneficium*on alapuló senior–vazallus viszony, végül pedig a közhatalmi jogok magánhatalommá válása egymást erősítő tényezők voltak egy sajátos hatalmi rend kialakulásában, amelyet feudalizmusnak is nevezhetünk, ámde genezisüket tekintve egészen eltérő fejleményekről van szó, amelyeknek ez a „rendszerteremtő” összekapcsolódása térben és időben korlátozottan, a 9. század vége és a 12. század vége között a Loire és a Rajna között állt fenn. Ezt megelőzően, illetve ezt követően az uralkodói hatalom képes volt arra, hogy a hűbéri viszonyokat a maga hasznára fordítsa és legalább részlegesen ellenőrzése alatt tartsa, ugyancsak a 12. századtól – és csak akkortól – kialakítva és terjesztve a „hűbéri lánc” képzetét és jogai gyakorlatát.

Itt érkeztünk vissza a kronológiához. Ha pillantást vetünk a feudalizmus kifejezés mögött rejlő történeti tartalmak időbeli elhelyezkedésére, furcsa helyzet áll elő. Amennyiben ugyanis a személyükben függő parasztok munkáján nyugvó, hatalmi szervezetként is működő nagybirtokot vizsgáljuk, annak kezdetei a *colonus*ok röghöz kötéséhez, ezzel együtt *patrocinium* alá helyezéséhez, a házas szolgák (*servi casati*) alkalmazásához kapcsolódnak, azaz a 3. századra tehető. Ennek bomlása már a 14. században elkezdődött, ám Nyugaton még erős maradt az intézmény. A parasztok személyi függése a 16. század elejére csupán Észak-Itáliában, Németalföldön és Angliában (ahol I. Erzsébet alatt szüntették meg) tűnt el vagy vált névlegessé, ám Franciaországban csak 1789-ben, a német területeken általában a 18–19. század fordulóján következett be, míg Közép- és Kelet Európában kitartott a 19. századig. Ha pedig a hűbériséget nézzük, annak kezdetei a 8. századra tehető, bomlása pedig ugyancsak a 14. században gyorsult föl.

Világosan látszik, hogy a hűbériség (és vele együtt a közhatalmi jogok magánhatalommá konvertálásának) időszaka túl rövid, míg a nagybirtokrendszer fennállásának időtartama túl hosszú a középkor bevett időhatáraihoz képest. Az emiatt keletkező zavar az sem változtat igazán, hogy léteznek a középkornak olyan interpretációi is, amelyek a 17. századig tolják ki a korszak végét – miként a marxizmus 1640-ig.⁸

⁶ Duby, Georges: *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. Paris, 1978. 183–205.; Poly, Jean-Pierre – Bournazel, Eric: *La mutation féodale Xe-XIIIe siècle*. Paris, 1980.; Barthélemy, Dominique: *La mutation féodale a-t-elle eu lieu? Servage et chevalerie dans la France des Xe et XIe siècles*. Paris, 1997.

⁷ Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Budapest, 2000. XXVIII, 9; XXX, 1; XXXI; XXXII. fejezetek, 741–742, 842, 952–954.

⁸ Sőt, mások még tovább, akár a 19. századig: Le Goff, Jacques: *La civilisation de l'Occident médiéval*. Paris, 1984. 11.

Úgy tűnhet, akkor kerülünk közelebb egy korszak „lényegéhez”, ha lemondunk az egytényezős magyarázatokról, és a középkor „tartalmára” vonatkozó elképzeléseinket újabb elemekkel bővítjük, abban a reményben, hogy ha valamennyi elem együttes, *cluster*-szerű meglétét tesszük meg konstituáló tényezőnek, egyben közelebb jutunk a középkor már említett, rögzült időhatáraihoz. Egyrészt tehát elismerhetjük, hogy az eddig azonosított elemek részben vagy egészben érvényesek, úgymint a) a nagybirtok túlsúlya, amely a személyileg függő paraszttal szemben hatalmi szervezatként jelenik meg; b) a vagyon, a rang és a hatalmi jogkörök leszármazás és személyes kapcsolatok révén történő elosztása (ebbe a körbe tartoznának a hűbéri kapcsolatok is), az ezekben részes csoportok, illetve egyének kapcsolatainak szerződéses jellege. Másrészt viszont olyan további jelenségeket is a középkor alapvető ismérveinek körébe sorolhatunk, mint c) a világi hatalom és a világi intézményként is működő egyház párhuzamos érvényesülése, föl-fölerősödő rivalizálása, ugyanakkor elválaszthatatlan összekapcsolódása és dinamikus egyensúlya; d) a vallásnak az emberi tudást, a reprezentációkat integráló és magába szívó szerepe.⁹ Ez a fajta megközelítés, mint látható, a hagyományt pluralisztikusan kezeli, nem csupán a felvilágosodás narratívájából merít, hanem a romantikából éppúgy, mint a szociológia és az antropológia megközelítéséből. Nem csupán több lábon áll, hanem toleránsabb, egyben kritikusabb is a hagyományokkal szemben.

Ám a túl sok tényezővel operáló meghatározás alkalmazása veszélyekkel is jár. Az előbb említett négy tényező mellé akár más természetű megközelítések is odailleszthetők. Itt csak röviden utalhatunk például azokra a problémákra, amelyeket Európa fogalmának, a középkor és a feudalizmus (az amúgy sem egyértelmű jelentéstartalommal bíró feudalizmus!) fogalmával való kapcsolata vet föl. Mivel a középkorban kezdett Európa fogalma a mai tartalmához közelíteni, a középkor elnevezést pedig európaiak találták ki, mégpedig a saját történelmükre reflektálva, nem szükséges hosszan bizonygatni, mennyire „etnocentrikus” ez a fogalom. Ugyanakkor a marxizmus, de más történetfilozófiai irányzatok, no meg az összehasonlító tanulmányok vezették be azt a gondolatot, hogy a feudalizmus más civilizációkban is föllelhető társadalmi jelenség, netán azok fejlődésének „törvényszerű” szakasza, a ’középkor’ fogalma pedig ugyancsak alkalmazható e civilizációk korszakolásában. Az ilyen nézetekkel szemben azt szokás megemlíteni, hogy a paraszti, illetve a hűbéri jellegű személyi függés más kultúrákban eltérő kontextusban van jelen – ha egyáltalán jelen van. Ami pedig a középkort illeti, annak Európára értett időhatárai más kultúrákban nem sokat jelentenek, hiszen azok fejlődésének ritmusa a legtöbb esetben nagy mértékben eltér földrésziunkétól.

A középkor és Európa viszonyában másik fontos tényező Európa sokfélesége. Vannak például olyan régiók, ahol a személyi függésen alapuló nagybirtok általánossá válik, van, ahol hamar felbomlik, és a bérleti viszony terjed el, s van, ahol a szabad paraszti birtok túl-

⁹ Szűcs *Vázlatát* interpretálva Tóth Gábor úgy látja, hogy a középkor lényegi jegyét nem lehet a rendezettség konnotációjával bíró „struktúrák” segítségével megragadni, hanem inkább a rendezetlenség, a „stratúra” fogalmának bevezetésével. Ez termékeny gondolat, ám az egyház római gyökerekkel is rendelkező, az egyházjog által szabályozott intézményének szerepét figyelmen kívül hagyja, lásd: Tóth Gábor: *Az elmélet szerkezete és a szerkezet elmélete. Szűcs Jenő középkor-képéről*. Korall, 9. sz. 3. évf. (2002) 137–154. Viszont anélkül, hogy a részletekbe belemennék, az általam felsorolt ismérvek tekinthetők akár „struktúráknak” is, ugyanakkor figyelemreméltó, hogy mind-egyiknek megvan a középkoron belül érvényesülő ellentéte és párhuzama, ami a rendezetlenséget valóban növeli: a piac, a közhatalom jelenléte – még ha gyakran fiktív módon is –, az univerzális hatalmakkal szemben a monarchiák, továbbá az egyházzal szembeni kritika és a vallás korabeli „alternatív” formái.

súlya végig megmarad vagy legalábbis szívósan tovább él (Skandinávia, Bizánc). A hűbéri-ségnek is több változata azonosítható, de van, ahol egészében hiányzik, vagy olyan fontos elemei hiányoznak vagy satnyák, mint maga a *feudum*, a szoros értelemben vett adománybirtok vagy a közhatalmi jogok kisajátítása (Magyarország, Kijev, Bizánc).

Az előzőek talán kellőképp rámutatnak arra, hogy ha a pontosság kedvéért minél inkább elszakadunk a középkor egy-két alapvető tényezővel történő meghatározásától, annál inkább parttalanná válik a definíció. A korszak megnevezése elveszti magyarázó erejét, és maga szorul magyarázatra, válik viták tárgyává. Ez persze nem feltétlenül baj, hiszen a tudomány gyakran újraértelmezi a saját maga által alkotott és használt fogalmakat. Ám azt is látni kell, hogy fogalmaink – bár segítségünkre vannak – használhatósága korlátozott, s csak eszközök a megismerés folyamatában, hasonlóan a nevezetes Wittgenstein-féle létrához. Amint ezt a gondolatot Umberto Eco éppen egy középkorban zajló nyomozással kapcsolatban parafrázálta: „Az elménk képzelgése szerint való rend olyasvalami, mint egy háló, mint egy létra, amit azért eszkábálunk, hogy valamit elérjünk. De utána el kell dobnunk azt a létrát, mert kiderül, hogy ha hasznunkra volt is, értelem híján való.”¹⁰

*

Végezetül annak illusztrálására, hogy a történelem fő vonulatait megragadni kívánó narratívák miként befolyásolhatják a korszakolást, érdemes egy pillantást vetni arra a problémára, amely a napjainkban folytatott viták közül talán a legmélyebben érinti a korszakhatárok kérdését. Az ókor és a középkor határáról van szó, illetve arról, hogy számolhatunk-e a két korszak között hosszú átmeneti korszakkal.

A régebbi irodalom, Edward Gibbon követve, az ókor és a középkor határán a törést hangsúlyozta, amelyet a római civilizáció összeomlása és a germán népek beözönlése okozott. Az ő elbeszélése alapján vált Róma hanyatlása a dekadencia példájává. Emellett, a német történetírást leszámítva, amely a Rómával szembenálló germán népcsoportok támadásait és mozgását a semlegesebb *Wanderung* szóval illette, más országok szerzői (angolok, franciák, olaszok) a római és a germán világ ellentétét, a germánok okozta pusztítást eleve erősebben rezonáló *invasion* kifejezést részesítették előnyben. A nyugatrómai birodalom bukásában egyben egy kultúra végzetes elmúlását látó felfogást fogalmazta meg tömören André Piganiol, a neves francia régész és ókortörténész, amikor kijelentette: az antik civilizáció nem meghalt, hanem meggyilkolták (1947).¹¹

Ettől az úgynevezett katasztrofista felfogástól eltérően a múlt század hatvanas éveitől kezdve több történész a konfliktusok mellett Róma és a germán népek együttélését, a betelepülés szervezett jellegét, majd a későbbi évszázadokat illetően a római intézmények továbbélését, a folyamatosságot hangsúlyozta. Így tett a maga módján már kontinuitásnak is tekinthető Henri Pirenne, aki a mellett érvelt, hogy a földközi-tengeri egységes gazdasági-kereskedelmi régió egészen az arab hódításig fennmaradt, vagy akár Váczy Péter, aki a 3–6. századokat összefoglalóan az „antik középkor” elnevezéssel illette, láthatóan önálló köztes korszakként felfogva azokat.¹²

¹⁰ Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, 2004. 103. (Ford.: Márkus György); Eco, Umberto: *A rózsza neve*. (Ford. Barna Imre) Budapest, 1988. 572.

¹¹ Piganiol, André: *L'empire chrétien*. Paris, 1947. 422.

¹² Pirenne, Henri: *Mahomet et Charlemagne*, Paris, 1970. 120. és köv.; Váczy Péter: *A középkor története*. Budapest, s. a. 2–3.: „...nincs tehát szakadék antik- és középkor között, ellenkezőleg, a két kultúrvilág határai észrevétlenül tolódnak egymásba.”

Az utóbbi évtizedekben tért hódító kontinuitás nézeteket Peter Brown könyve, a *The World of Late Antiquity 150–750* című alapozta meg.¹³ A kontinuitás hangsúlyozása jegyében az „invasion” helyett egyre inkább az „accomodation”, a „transformation” kifejezések kerültek forgalomba. A germánokat úgy ábrázolták, mint akik békésen telepedtek be a birodalomba, és alapvetően együttműködtek a rómaiakkal. (1964-ben Gibbon műve megjelenésének kétszázadik évfordulóján a *University of Californián* tartott konferencia címe – eléggé kihívóan – ugyancsak így hangzott: *The Transformation of the Roman World*.) Jean Durliat az adóztatás, a birtokszervezet terén látta a folyamatosságot, s amellett érvelt, hogy a germánok betelepítésekor az állam lemondott a kincstári bevételekről, az előbbieknél integrációja tehát nem járt együtt a tulajdon megosztásával.¹⁴ Patrick Geary abban a könyvében, amelynek már a címe is sokatmondó – *Before France and Germany* –, Gallia példáján hosszan tárgyalja a provinciális lakosság és a *limes*en túli germánok kapcsolatát s a germán társadalmaknak az érintkezés során végbement mély átalakulását. Főként azt emeli ki, hogy ezen a területen a *limes* az ismétlődő háborúk dacára nem jelentett éles választóvonalat, hanem az önálló életet élő határvidéken a közeledés, az alkalmazkodás tanúi lehetünk. Ennek a felfogásnak a jegyében alkotta meg a következő *bon mot*-t, aláhúzva a germánok romanizálódásának folyamatát: „Róma politikai és katonai géniuszának talán a legnagyobb és a legmaradandóbb műve: Germánia.”¹⁵

A kontinuitás mellett a másik nagy hatású elgondolás az ún. „bécsi iskola”, illetve más, német történészek (Herwig Wolfram, Walter Pohl, Reinhard Wenskus) által kialakított elmélet a germán népek etnogenezisééről. Ez az elképzelés leszámol azzal a nézettel, mely szerint a népvándorlás kori germán népalakulatok homogén etnikai jelleggel bírtak volna, s azok polietnikus jellegét hangsúlyozza.¹⁶

Talán nem túl nagy merészség azt állítani, hogy ezek a nézetek összhangban állnak a II. világháborút követő európai politikai helyzettel. Úgy tűnik, hogy a kontinuitás és a polietnicitás, a frank birodalom integráló szerepének hangsúlyozása, – ha nem is tétélezhető föl „szándékosság” ezen a téren a történészek részéről – harmonizál a német–francia közeledéssel, az európai integráció ezen a megbékélésen alapuló elmélyülésével, a nyugati államok toleráns bevándorlási politikájával, a kultúrák közötti párbeszéd és a multikulturalitás oly sokat hangoztatott elvével.

¹³ Jól rávilágít erre a felfogásra Pohl, Walter: *Introduction: The Empire and the Integration of Barbarians*. In: *Kingdoms of the Empire, The Integration of Barbarians in Late Antiquity*. Leiden – New York – Köln, 1997. 9. „There is no hint here of invasion or force, nor even that the Roman Empire came to an end; instead there is a strong suggestion that the incomers fitted easily into a continuing and evolving Roman world.”

¹⁴ Goffart, Walter: *Barbarians and Romans. The Techniques of Accomodation*. Princeton, 1980.; uő.: *Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire*. Philadelphia, 2006.; Durliat, Jean: *Le salaire de la paix sociale dans les royaumes barbares*. In: H. Wolfram, Herwig – Schwarcz, Andreas (Hrsg.): *Anerkennung und Integration: Zu den wirtschaftlichen Grundlagen der Völkerwanderungszeit (400–600)*. Wien, 1988. 21–72.

¹⁵ Geary, Patrick: *Before France and Germany. The Creation and Transformation of the Merovingian World*. New York – Oxford, 1988. VI.: „The Germanic world was perhaps the greatest and most enduring creation of Roman political and military genius.” Jellemző, hogy a mű francia fordítása *Naissance de la France* címmel látott napvilágot.

¹⁶ Wolfram, Herwig: *Geschichte der Goten. Entwurf einer historischen Ethnographie*. München, 1979.; Pohl, Walter: *Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies*. In: Little, Lester K. – Rosenwein, Barbara H. (eds.): *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*. Malden, Ma., 1998. 13–24.

Az utóbbi években azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a kontinuísta felfogást több bíráló érzi, a „katasztrofista” megközelítés ismét erőre kap, mindenekelőtt az angolszász világban. Az elsősorban politika- és hadtörténészként ismert Peter Heather visszatér ahhoz a hagyományos nézethez, amely a hun hatalom fölemelkedése által kiváltott láncreakciószerű vándorlásban látja Róma bukásának fő okát.¹⁷ Bryan Ward-Perkins, aki korábban már építészettörténészként foglalkozott a kontinuítas kérdésével, nem állítja ugyan, hogy a békés „*transformation*” tézisének ne lennének pozitív hozadéakai, ám felhívja a figyelmet, hogy az egységes Európa megteremtésének folyamata kedvező háttérrel nyújtott annak meggyökereséséhez és – mint ironikusan fogalmaz – az „eurobarbár” képzetének kialakulásához. Állást foglal a történész azon joga mellett, hogy olyan súlyos szavakat használjon mint civilizáció vagy válság s kijelenti, hogy a Római Birodalommal egy egész civilizáció semmisült meg, és a bukással az európai ember életszínvonala a történelem előtti idők színvonalára esett vissza. Ami a leginkább figyelemreméltó azonban, hogy óva inti a mai Nyugat emberét, nehogy a régi rómaiak módjára abba az illúzióba ringassa magát, hogy a dolgok változatlanul mennek majd tovább.¹⁸ Elképzelhető, hogy az ikertornyok elleni támadás és a napjainkban kulturális szempontból (is) egyre kezelhetlenebbnek tűnő bevándorlás véget vet annak a konszenzusnak, amely a kultúrák közötti párbeszédet, a befogadást helyezte a középpontjába, s a szkepszis visszahelyezi jogaiba a régi narratívát Róma bukásáról, meghatározva egyben a korszakolást és meggyengítve a kontinuísták pozícióit? Várjuk a fejleményeket.

---

¹⁷ Heather, Peter: *The Fall of the Roman Empire: a New History*. London, 2005.

¹⁸ Ward-Perkins, Bryan: *The Fall of Rome and the End of Civilization*. Oxford, 2005. 87., 136–137., 172–183.: „Romans before the fall were as certain as we are today that their world would continue for ever substantially unchanged. They were wrong. We would be wise not to repeat their complacency.”